

POSITIVISTLIK HÕLLANDUS

Toomas Haug. Tagasi Troojamäele. 30 kirjatööd ja interluudium. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015. 488 lk.

Arvustuse pealkirjaks ei ole metafoor, vaid sõnasõnaline oksüümoron. Selle taoline kaheharulisus iseloomustab me kirjanduslugusid ju algaegadest saati, alates Juhan Kunderist ja Mihkel Kampmaast. Ühelt poolt avaldub akadeemilise objektiivsuse taotlus, teisalt aga vööbatakse tulemused rahvussubjektiivselt üle. Sellist kahetist, südantsoojendavat kogumist-tõlgendamist peetakse ricas tavalt ja säilitavalt tähtsaks, väärikalt vanamoeliseks ning targaks harrastuseks – nõnda enamasti minagi. Toomas Haug on selle ehe metodoloogiline stiilnäide, kuigi ka temal on, kui kollegiaalselt äristada (murdekeeles 'õrritada'), veel küllalt paisumisruumi. Sest klassikaliseks kirjandusloolaseks ta justkui veel ei küüni, kuivõrd temalt ei ole seni ilmunud ühtki kirjanikubiograafiat, sidusat perioodikäsitlust ega tekstoloogilist köidet. Kriitiline võiks olla ka kohati kasinate allikaviidete suhtes, mis pärsib tema artiklite kasutatavust, kuigi praeguses kogumikus näikse osundatud ja osundamata andmete suhe olevat parem kui varem. Kuivõrd aga raamatus taas avaldatud artiklite esmailmumiskohad ei nõua otseselt faktide, tsitaatide ja referaatide päritolu ohverdamist esseistliku elegantsi nimel, on mõnegi pörsa kotis müümine autori enda valik. Seega ilmneb konkureeriv kallak kirjandusliku esseismi poole teaduslikkuse kui sellise arvel. Haug on vaba ja eesõigusega mees, keda ei piira akadeemiliste vormide tin-

gimused – ise teab, kas järgib või mitte. Seetõttu ei tunne teda isegi ETIS-e blogi, millest sõltub enamiku tänaste kirjandusuurijate ellujäämine. Vaevalt et elukutselise kirjandustoimetaja palgatöö mehelt rohkem mahti nõuab kui ehk nädalakese kuus – ülejäänud on magus priiaeg, millest ülikoolilektor võib vaid unistada.

Esseistlikkus toob kaasa võimenduva isiklikkuse. Kuid see on kirjandusuurimisest nagunii väljajuurimatu, miska kaldume sellest hädast pigem vooruse tegema. Ka meie esikomparativist Jüri Talvet kirjutab oma metodoloogilises traktaadis pinnasest ja tunnetusest (andmetest ja tõlgendusest), et humanitaar „tegeleb kirgliku ainega ega saa end sellest veenval viisil eraldada” – selle „vahetuim-eksistentsiaalne osa on uurija ise”.¹ Kelle kohta käib see rohkem, kelle kohta vähem, kuid Toomas Haugi profiil kehastab seda väidet priskelt. Ei ole lehekülge selles kogumikus, mida ei häälestaks kirjutaja enda suhtumiste noodivõtmed, mis on mõnikord peidetumad, sest rutiin ei torka silma, aga sageli õige intensiivsed. Modaalne prefiksina mõjub, nagu ikka, sageli juba pealkiri. Ajame sisukorrast järke: „Reedetute eepos. *Jaan Kross*...”, „Taganemine tontide eest. *August Gailiti*...”, „Kodukäija unenäod. *Albert Kivika*...”, „Episood vaikse vaenamise ajaloost. *Salajane ettekanne*...”, „Marginaalsed lunastajad. *Arvo Pesti, Olavi Pesti*...”

¹ J. Talvet, Võrdlev kirjandusuurimine: *edaphos ja episteme*. – Akadeemia 2005, nr 6, lk 1150.

Kolm isiklikku traumat tõusevad ent eriti esile. Esmalt Jaan Krossi tõre tõrkus tema värbamiskatse peale Kodanike Komitee eliidi hulka, mis äratas aktivist Haugis Stockholmi sündroomi teda tõrjuva suurvaimu vastu ehk armastava ja imetleva õigustamissoovi („Kolm mälestuskildu Jaan Krossist“). Teiseks kolleegiaalne armastuskiri „Asta kui püha päev“, kuigi platoonilised armastusavaldused on tõtt öelda ju kõik selle kogumiku sisendid. Kolmandaks aga kohtumine Eesti Kirjanduse Seltsi legendaarse ärijuhi Herman Evertiga 1980. aastal („Liivika“ kodukord“), keda küll intervjuueeritakse võimalike mälestuskildude tõttu Tuglasest, mitte tõhusa EKS-i kui iseväärtuse pärast kunagises üle-eestilises Tartus. Haug meenutab oma kohtumise algust endise represseerituga, kelle julged ütlused teda vapustasid: „Ei mäleta, mida me seejuures rääkisime, aga seda mäletan selgesti, et Evert ütles äkki, aga igatahes enne, kui ma lindi käima panin: „Teie ei ole KGB-st. Nemad ma tunnen ära, üks alles istus mul siin hiljuti selle tooli peal. [---] Võin ka teile öelda, kes teie olete ja milleks te kõige paremini sobite, sest meie vahekorid põhineb nüüdsest täielikul usaldusel“ (lk 452). Väärt lugemisvara.

Teises mõttes, manitsemapanevalt „traumaatiline“, seda raamatu kompositsiooni mõttes, tundub siiski vahetsükkel „Interluudium“ – „August Kitzbergi kirjad Ameerikasse. *Valik kirju Andres Pranspillile*“ –, mis sisaldab kaheksalehelist saatesõna ja paarikümmel lehel Kitzbergi seitsme hilisema kirja allikapublikatsiooni aastatest 1924–1926, millest viimases näeb pödur kirjanik ette oma peatset lahkumist (mis juhtuski aasta pärast). See vahepala on kahtlemata raamatu põnevamaid taaslugemisi. Kuid... nende kirjade (lühendatud) taasavaldamise koht on siiski imelik. Kes on siin autor: Haug-Kitzberg? Miks ei leia viimase nime tiitellehelt? Küllap väiksemas šriftis ja alapealkirjas, kuid raamatukogundusele siiski märkimis-

väärselt. Igasugu kokteile võib segada, kui teisedki kirjanduslõulased hakkavad end uhkete kukesabadega ehtima. Miks mitte, kuid see oleks juba midagi postmodernistlikku, mida arvustatav ise põhjusemõtteliselt ei näi sallivat – kontradiktsoon.

Kitzbergi-saaga parem allikas on muidugi Looming. Ja mis kõik veel Haugi esseistikast. Kui kokku lugeda, siis Tooma kolmes artiklikogus, koos „Troojamäe töötuse“ (2004) ja „Klassikute lahkumise“ (2010), leidub kokku pea üheksakümmend pala, millest üle poole on avaldatud mugavalt tema koduajakirjas. Samal ajal teame, et me kirjanduse lipulaeva trümmid-kajutid on sageli suletud muu väärt kauba ja reisijate ees, kui mansale pealetrügijate juures miski ei meeldi. Kui äris ja poliitikas nimetame säärast eneserahuldamist juba ammu korruptsiooniks ja mõnitame moraalse mõnuga, siis kultuuriväljale endale ei ole selline idee veel kohale jõudnud. Kuigi kultuurkapitalis on kontraviol juba pikemat aega hoiatavaks eeskujuks. See lõik, loodan et arusaadavalt, läheb pigem „Pirnipuu“ rubriiki.

Üldiselt siiski tundub, et enneolematu (st fiktsionaalse, konstrueeritud) Troojamäe ideoloogilisse udusulistamisse on sisse kodeeritud palju tugevam tõrjemehhanism teistsuguste lähenemisviiside vastu, kui see ehk välja paistab tekstide harvadest üleolekuveendumustest kõigi nende ajalike feminismide-frentšismide suhtes, mille pihta vahel nipsu lastakse. Irooniliselt leiame aga just prantsuse *Feinschmecker*’itelt selle fenomeni tähistamiseks kohased mõisted ja terminid: *diskursi võim ja välistav tõerežiim*. Või teine iroonia: Rakvere saksakeelsete koolipoiste sõjamängudest lähtuv Troojamäe legend on otse maiuspala postkolonialismi huvilisele enesekolonisatsiooni käsitlemisel. Sest see hellitab sõjas kodu kaotanud kangelaste (vallutatud eestlaste) uude aegruumi ehk tulevasse *caput mundi*’sse (tseesarite linna Roo-

masse) ümber asumise unistust – täiesti uue alguse üritus vanast ja kallist loobudes. Omakorda nihilistlik uustarind (regivärsi vaatepunktilt), mis sest et ulatub tagasi üle-eelmisse sajandisse Faehlmanni ja Kreutzwaldi autoriteedi manu. Ei ole see positivistlik rahvuslumi nii väga süütu meetod ühti. Ühekülgnagu hambahari, ütleks Kivirähki Panso; ja kahtlase alumise katuga, võiks tähele panna. Kui jäik maksab olla: et kaks sammu sissepoole – meie oma sõnakuld, kaks sammu väljapoole – võõras sõnareostus? Kes tõmbab keskpörandale ringi, kelle käes on sirkel?

Vaikimisi kitsendavat (sikutavat, sokutatavat...) jäikust ma kindlasti kritiseerin, sest pean rahvuslikuks kõike, mis meie maal mõnda leida on – ehk käsitlusviiside rikastavat ühendvälja. Mina pooldan mängu ja uuendust samavõrd kui reegleid ja traditsiooni (kõnelemata sellest, et ka see on traditsiooniline reegel). Kõigel, mis on mõistlik, olgu eluõigust, mitte ainult teataval eelistusel. Kuid, nagu hakatuseks öeldud, hoolimata nende hoiakute asümmeetriast, kus avaramast saab vabalt kitsamasse astuda, aga mitte vastupidi, leiame tugeva ühisosa sellesamas hõllanduses. Esimene sisaldab lihtsalt ka palju muid võimalusi, mida teine vaevalt. Aga nii mulle kui Toomale meeldib ometi väga Maarja Vaino Tammsaare-uurijana. Ja muistne vabadusvõitlus oli kahtlemata olemas: toimus meie jaoks muiste ja võideldi oma perede vabaduse eest, kohati põlvepikkuste poisikesteni. Kuigi teame, et hõimudevahelist koostööd ei saanud just kiita ega olnud veel oma riikigi. Sellest ühendavast järeloomantilisest lõikest jääb paraku üksiti väheks siin

mitmuslikul, avatud, otsival ja suhtleval üleilmamaal.

Metodoloogiline vaidlus või psühholoogiline vastuolu ei kahanda tepts avastavat lugemisrõõmu, pigem ärgitab. Imeteldav on autori detaililembus ja peen järeldamisvõime, mis võib leida tuge isegi kirjaniku küünejälgedest kui sõnatutest marginaalidest tema raamatute leheaartel. Saame teada piibelliku paradiisikujutelma või kino imbumisest me kirjandusteadvusesse (minu meelest kuulub siia ka neologismi *kangastuma* kiire levik), laimavast kuulujutust kindral Põdderi kohta Metsanurga „Kindrali poja” ärakeelamise loos, hulluva Marie Heibergi äratõukamisest ja läbi elu kestnud preili Ålanderi ligitõmbamisest Tuglase poolt, perifeersetest romantikutest Jüri Loigust, Rein Kruusist ja Villem Ridalast, Olavi Paavolaise fašismiihalusest, õpetaja Mart Mägra hingeeksiilist, „Santa Maria” valge vabaduslaeva motiivist kuldsetel kuuekümnendatel. Ja veel kümnekonnast arvustatavast: aegsast Toomas Liivist ja iroonilisest Joel Sangast, Jaak Jõerüüdi harjutustest ja võimatust Mehis Heinsaarest, verejanulisest Vaapo Vaherist ja Önnepalu-kogujast Andrus Kasemaast, kodukäijast Enn Nõust ning Sofi Oksasest, üle vindi kunstnik Toomast ning uinuvast kaunitarist Kivirähkist, lõpetades puhta kirjaniku Jaan Kruusvalliga. Toomas Haug on alalhoidlik kirjaneitsi, kes säilitab maarahvalt kultuurrahvale pärandatud väärtusi, nii nagu neid tänases linnaruumis kuidagiviisi veel tajutakse.

ARNE MERILAI